

Työn luonteen ymmärtäminen tietoyhteiskunnassa

Timo Kuronen

4.6.1998

Johdanto

Hannah Arendtin (1906–1975) teos *Vita Activa – Ihmisenä olemisen ehdot* vuodelta 1958 käsittelee ihmisen aktiivista elämää työtä ja toimintaa kuvaavien käsitteiden *labour*, *work* ja *action* avulla. Kirja on käsittehistoriallinen modernin ajan kritiikki. Se kokoaa yhteen monia teemoja, joita Arendt tutki jo nuoruuden töissään. Seyla Benhabibin käyttämä epiteetti Arendtin ajattelutavasta – vastahakoinen modernisti – on erinomaisen osuva (Benhabib 1996).

Arendt toteaa 40 vuotta sitten ilmestyneessä kirjassaan, että automaatio tulee synnyttämään suunnattoman työttömyyden, jonka siintä olemusta on hyvin vaikea ymmärtää, sillä työn ja vapaa-ajan merkitys ja keskinäissuhde ovat parin viimeisimmän vuosisadan aikana pahasti hämärtyneet. Työn tuottavuutta lisätään jatkuvasti mm. automaatiota kehittämällä. Työn tuottavuuden kasvulta on kuitenkin kadonnut luonteva ja ymmärrettävä suhde vapaa-ajan lisääntymiseen. Työn tuottavuuden lisäämisestä on tullut pakkomielle, jonka lähtökohtia ei enää ymmärretä.

Arendt tekee selvän eron käsitteiden *labour* ja *work* välillä. Monissa Euroopan kielissä (ehkä suomen kieltä lukuunottamatta) on säilynyt hyvin vanha jako, jossa hengen pitimiksi tarvittava työ (*labour*, *arbeiten*, *travailler*) ja käyttöesineitä tuottava, käden taitoa vaativa työ (*work*, *werken*, *œuvrer*) erotetaan käsitteinä toisistaan (Arendt 1958b, 84-85). Esimerkiksi saksan kielen sana *arbeiten* tarkoitti Arendtin mukaan alunperin pelkästään maaorjien tekemää työtä. Arendtin kolmas käsite *action* eli toiminta tarkoittaa kaikkea

sellaista (symbolista, kielellistä) vuorovaikutusta ihmisten kesken, johon ei liity tavaroita tai materiaa.

Ihmisen elämä ei tietenkään koostu pelkästään edellä määritellyn kaltaisesta aktiivisesta, ulospäin suuntautuvasta toiminnasta. Elämänsä viimeiset 20 vuotta Arendt pohti toista käsitekolmikkoa (*vita contemplativa*, hengen elämä), jota koskeva työ jäi kesken hänen kuollessaan vuonna 1975. Tämä toinen kolmikko koostuu käsitteistä *thinking*, *willing* ja *judgement*, eli ajattelu, tahtominen ja harkinta (arvostelukyky). Kahta ensiksi mainittua käsitettä koskevat käsikirjoituksensa hän ehti saada kutakuinkin julkaistavaan kuntoon (Arendt 1978). Viimeksi mainitusta, josta oikeastaan piti tulla hänen tärkein teoksensa, on jäänyt jälkipolvien käyttöön vain luentoja varten laadittua materiaalia (Arendt 1989).

1 Työn luonne ja sen asema

Arendt tarkastelee ihmisen aktiivista toimintaa käsittelevässä kirjassaan *Vita Activa* hyvin monivivahteisesti niitä aatehistoriallisia ja käsitteellisiä muutoksia, joiden seurauksena ihminen on pitkälti menettänyt suhteellisuudentajunsa välttämättömän työn, yhteiskunnallisen julkisuuden ja vapaa-ajan välillä. Kyse on paljon enemmän työn luonnetta koskevan ajattelutavan muutoksista kuin itse työn suoranaisestä muuttumisesta – näin siitäkin huolimatta, että myös työn luonne on tietysti muuttunut.

Antiikin ajan Ateenassa elämisen välttämättömyydet hoidettiin yksityisen talouden piirissä perheen ja orjien työnä. Mitä enemmän työ oli sidoksissa elämisen välttämättömyyksiin, sitä vähempiarvoisena työtä pidettiin. Työn alhainen arvostus ei suinkaan johtunut siitä, että sen tekivät orjat. Päättely kulki aivan vastakkaiseen suuntaan: koska välttämätön työ oli vähäarvoista, sen tekemiseen tarvittiin orjia.

Elämisen välttämättömyyksiin ja talouden hoitoon kytkeytyvä työ on vuosituhansien kuluessa muuttanut luonnettaan mutta samalla vähitellen vallannut ihmisen koko aktiivisen toiminnan alueen. Kaikki yhteiskunnassa tehtävä työ on nyttemmin osa yhteistä, välttämätöntä taloudenpitoa. Kyseessä ovat vain erilaiset muodot ja vivahteet vaihtoarvoja tuottavan työn laajasta kokonaisuudesta. Jopa tieto ja tajunta ovat joutuneet antamaan periksi tälle kehitykselle

ja niistäkin on muodostunut teollisen toiminnan alueita (tietoteollisuus, tajuntateollisuus).

Arendt käyttää tästä historiallisesta muutosprosessista nimitystä *rise of the social*, sosiaalisen kasvu. Sana *social* on tässä substantiivi, jonka tarkasta merkityksestä, laajuudesta ja käytön oikeutuksesta käydään tutkijoiden kesken kovaa väittelyä (ks. esim. d'Entrèves 1994 ja Pitkin 1995). Vaikka Arendtin lähestymistapaa on kovasti kritisoitu, pidän sitä hyvin käyttökelpoisena ja helposti puolustettavana.

1.1 Raadanta

Raadannalla (labour) Arendt tarkoittaa sellaista työtä, joka on välttämätöntä ihmisen hengissä pysymisen ja suvunjatkamisen kannalta. Se on tavallaan työtä, jota ihmisen olisi välttämätöntä tehdä vaikka minkäänlaista kulttuuria ei olisi koskaan kehittynyt. Eläimet tekevät vastaavaa ”työtä” saalistaessaan riistaa, rakentaessaan pesiä ja suojautuessaan myrskyiltä tai pakkaselta. Ihmisellä raadannan piiriin kuuluu siten ruoan, vaatetuksen ja asunnon aikaansaamiseen (hankkimiseen) tarvittava työ. Raadanta on kehittyneissä yhteiskunnissa hyvin vahvasti kulttuurisesti muovautunutta ja monivivahteisen työnjaon säätelämä.

Teknologian huimasta kehityksestä huolimatta ihminen on yhä välttämättömyyden lakien alainen. Ihminen tarvitsee edelleenkin ravintoa, asunnon ja vaatetuksen. Ne ovat elämisen ehdottomia välttämättömyyksiä. Sen vuoksi työtä raadannan mielessä jatkuvasti tarvitaan. Kehittyneet viljelymenetelmät, koneellistaminen ja automaatio ovat kuitenkin lisänneet työn tuottavuutta ja samalla vähentäneet sen ruumiillista rasittavuutta siinä määrin, että mistään orjatyöstä länsimaissa sanan synkimmässä merkityksessä ei voida enää puhua.¹

Työn tuottavuuden kasvu ja siihen perustuva elintason nousu ovat aiheuttaneet sen, että elämisen välttämättömyyksien turvaamisen historiallisesti määräytynyt osa on kasvanut hyvin suureksi ja sen erottaminen biologisesti välttämättömästä perusosasta on jokseenkin vaikeaa.

Kaikkien ihmisten välttämättömimmät tarpeet ovat kuitenkin pohjimmiltaan hyvin samantasoisia. Tämä kaikille yhteinen välttä-

¹Huomattava osa suoranaista raadannasta hoidetaan naisten ja lasten työnä Kauko-Idässä.

mättömyys pitäisi hyväksyä myös yhteiskunnan järjestämisessä. Ihmisten tasa-arvoisuus tulisi nähdä nimenomaan näiden elämisen välttämättömyyksien turvaamisena. Kaikille tulisi turvata tietty elämisen minimitaso henkilökohtaisen osallistumisen halusta, kyvystä tai määrästä riippumatta. Välttämättöminkin taso on historiallisesti muutuva ja monella tavoin kiistanalainen, mutta nykyisen vaurauden aikakaudella se sentään tulisi pystyä määrittelemään. Vähintä olisi, että siitä käytäisiin julkista keskustelua.

Kaikille voitaisiin turvata toimeentulon vähimmäisedellytykset suhteellisen vähäisellä tulojen tasaamisella. Elämisen taso voisi vähimmillään olla niin alhainen, että mistään järin laadukkaasta elämästä ei voitaisi vielä puhua. Vähimmäistason pitäisi silti olla sellainen, että jo kohtuullisilla omilla ponnistuksilla ihmisarvoisen elämän edellytykset olisivat luotavissa.²

1.2 Valmistaminen

Työn muodoista *valmistaminen* (work) koskee kädentaitoja vaativien *hyödyllisten* esineiden ja tarvikkeiden tuottamista. Valmistaminen tuottaa ihmisen pysyvän esineellisen ympäristön, jonka perimme valmiina edeltäviltä sukupolvilta, jonka tuotteita kulutamme ja hävitämme mutta jota omalla työllämme täydennämme jättääksemme sen perinnöksi tuleville sukupolville. Esineellinen ympäristö osallistuu monella tavoin elämisen välttämättömyyksien turvaamiseen. Esineiden käytössä historiallisesti ja kulttuurisesti määräytyneillä tekijöillä on vielä suurempi osuus kuin ruoan ja vaatetuksen kulutuksessa.

Suuri osa (valtaosa?) kotitalouden esineellisestä ympäristöstä ei elämisen kannalta ole välttämätöntä. Erityisesti kaikki heikkolaatuiset, lyhytikäiset käyttöesineet ovat osa kuluttamisen elämäntapaa. Ne eivät ole elossa pysymisen kannalta tärkeitä. Kuten Zygmunt Bauman on todennut, nopeimmin kulutettavat käyttöesineet ovat sellaisia, että ne ostetaan supermarketin sisäänkäynnin lähettyviltä ja heitetään menemään uloskäynnin yhteydessä. Kyseisten esineiden käyttöarvo rajoittuu niiden ostamisesta syntyvään mielihyvään.

²Ihmisten erilaisuus (esim. vammaisuus) on tässä otettava asianmukaisesti la painolla huomioon. Käsitteellisesti kysymys on tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden ja ekviteetin (engl. *equity*, suomenkielinen vastine voisi olla *kohtuus*) määrittelemisestä ja huomioonottamisesta.

Tietoyhteiskuntaan siirryttäessä suhtautumistapa käyttöesineiden tuottamiseen ja käyttämiseen tulisi arvioida uudelleen. Käyttöesineiden tuottaminen pitäisi organisoida niin, että todettuihin välttämättömiin tarpeisiin tuotettaisiin esineitä ja tarvikkeita, joiden käyttöikä on mahdollisimman pitkä. Keskeisimpien tarpeiden osalta käyttöesineiden jakelu pitäisi poistaa markkinoiden päätäntävallasta. Tuotanto voisi edelleenkin olla kilpailutettua mutta jakelu ei. Tällä tavoin vältettäisiin tuotteiden enneaikainen moraalinen vanhentaminen, josta käytetään myös eufemistista nimitystä *muodin vaihtelu*.

Tietoyhteiskunnan kehittyminen muuttaa historiallisesti määrittyneiden käyttöesineiden luonnetta tekemällä niistä informaatiointensiivisempiä. Esineeseen sitoutuvan informaation määrän jatkuvasti kasvaessa seurauksena on, että kappalekohtaiset tuotantokustannukset alenevat, ja se luo osaltaan edellytyksiä halvemmalli elämiseen. Ohjelmiston vaihtomahdollisuus lisää ohjelmoitujen käyttöesineiden potentiaalista käyttöikä.

Käyttöesineiden käytön ja tarpeen osalta ihmisten tarpeet ovat hyvin erilaisia eikä voida kuvitella, että siinä olisi kovinkaan helposti saavutettavissa yhtenäisiä normeja (Held 1987, 293–295). Käyttöesineiden käyttöikä pitäisi kuitenkin tuotannollisin keinoin pyrkiä maksimoimaan eikä minimoimaan. Ihmisen käsitys esineellisen ympäristönsä pysyvyydestä rakentuu pitkälti sen varaan miten pitkäikäisiä ovat tärkeimmät käyttöesineet. Nyt niiden käyttöikä pyritään markkinoiden paineessa minimoimaan ja seuraukset saattavat henkisen maailmankuvan kannalta olla vakavampia kuin taloudelliselta kannalta.

1.3 Toiminta

Käsitteellä *toiminta* Arendt tarkoittaa kaikkea sellaista (symbolista, kielellistä) vuorovaikutusta ihmisten kesken, johon ei liity tavaroita tai materiaa. Toiminnan käsite on keskeisessä asemassa Arendtin koko tuotannossa. Sen tärkein merkitys kytkeytyy ihmisen kykyyn ja mahdollisuuteen panna alulle erilaisia prosesseja, joiden myönteisistä tai kielteisistä seuraamuksista ei etukäteen ole aina tarkkaa käsitystä.

Arendtin ajatukset toiminnasta perustuvat antiikin ajan Ateenan julkisen elämän (*polis*) pohjalta muodostettuun käsitteelliseen abstraktioon. Arendtia on syytetty antiikin ajan idealisoinnista ja perusteettomasta haikailusta menneeseen. Syytökset ovat osittain koh-

tuuttomia, osittain aiheettomia. Antiikin polis muodostaa hyvän lähtökohdan suoran ja edustuksellisen demokratian vertailulle ja nykyaikaan soveltuvien muotojen tutkimiselle. Valtaosa demokratian tutkijoista ottaa tavalla tai toisella kantaa antiikin kaupunkidemokratian toimintatapaan (vrt. Held 1987). Arendt ei kuvittele, että antiikin Kreikan suoraan demokratiaan voitaisiin palata tai edetä. Hänen ajatuksensa julkisesta keskustelusta ovat hyvin lähellä Jürgen Habermasin ideaalisen keskustelutilanteen teorioita.

Työn yhteiskunnassa toiminta nousee yhteiskunnallisesti merkitykselliselle tasolle politiikan ja kulttuurin käytäntöjen kautta. Poliittinen keskustelu johtaa päätöksiin, jotka vaikuttavat kansalaisten jokapäiväiseen elämään (toiminnan kommunikatiivinen, yhteisymmärrykseen pyrkivä momentti). Kulttuurinen toiminta edellyttää materiaalisiin muotoihin sitomisen jäädäkseen pysyvästi elämään (toiminnan ekspressiivinen, näyttäviin suorituksiin pyrkivä momentti).³

2 Kohti tietoyhteiskuntaa

Tietoyhteiskuntaan siirtyminen tekee välttämättömäksi tai antaa vähintäänkin mahdollisuuden miettiä uudelleen työn (raadanta ja valmistaminen) ja toiminnan välisiä suhteita ja ennen kaikkea sosiaalisen kasvusta aiheutunutta työn (arjen) pyhittämistä. Tietoyhteiskunnalle ominaisin työ tulee hyvin lähelle julkisessa tilassa esiintymistä. Tietoverkkoon kirjoittaminen on enemmän toimintaa ja vähemmän valmistamista (raadannasta puhumattakaan) kuin mikään työn historiassa aikaisemmin esille tullut työn muoto. Toiminta materialisoituu potentiaalisesti käyttökelpoisiksi kirjoituksiksi ilman vähäisintäkään manufaktuurin panosta.

Tietoyhteiskunnassa välttämättömän työn tarve vähenee (kummassakin merkityksessä). Samanaikainen tuotannon ja työttömyyden kasvu näyttäisi viittaavan siihen, että olemme lähestymässä jonkinlaista historiallista murrosvaihetta. Ihminen näyttäisi olevan osittain vapautumassa välttämättömyyksien turvaamiseksi tarvittavan työn orjuuttavista kahleista (ei tietenkään kokonaan). Työ ei silti kokonaan lopu mutta se jakaantuu hyvin epätasaisesti (Rifkin 1995). On-

³Toiminnan kommunikatiivisesta ja ekspressiivisestä momentista tarkemmin ks. d'Entrèves 1994, 84–85.

gelmaksiksi nousee, pystytäänkö tästä kaikesta tekemään tarvittavat yhteisölliset ja yhteiskunnalliset johtopäätökset ja ratkaisut.

2.1 Perusturvan järjestäminen

Teollistuminen, automaatio ja laaja tietoyhteiskuntaan siirtyminen merkitsevät käytännössä raadannan tarpeen vähenemistä. Suomalaisen tarvitsemien asuntojen, vaatetuksen ja ruoan tuottamiseen tarvitaan suhteessa vain murto-osa siitä työntekijämäärästä, joka tarvittiin vielä 100 vuotta sitten. Työn tuottavuus tulee tehostumaan tulevaisuudessakin, ja sen vuoksi raadannan osuus kaikesta työstä edelleen vähenee. Kärjistäen voidaan sanoa, että ongelmana ei olekaan enää kansakunnan ruokkiminen vaan sen kurissa pitäminen ja viihdyttäminen. Varallisuuden epätasainen jakautuminen ja rikkaan väestöosan ylellinen elämäntapa aiheuttavat jatkuvaa kitkaa, jolle ei ole näköpiirissä mitään ratkaisua.

Suomalainen työn yhteiskunta toimii logiikaltaan edelleen 1800-luvun ajatusmallin mukaisesti. Suomessa (tietenkin myös muualla) toimitaan aivan kuin meillä olisi suunnaton työvoimapula, ja nälänhätä olisi uhkaamassa aivan nurkan takana. Työtä tehostetaan äärimilleen, jotta vapautuvaa työvoimaa voitaisiin käyttää johonkin – mutta mihin?

Kun korvaavaa työtä ei ole riittävästi tarjolla, mutta työn tehostamisen vauhtia ei silti ymmärretä hillitä, ollaan ajauduttu käsitteelliseen umpikujaan. Tilanteen käsitteellisen haltuunoton terpeisiin on keksitty kilpailun talous. Kilpailussa oleminen edellyttää työn jatkuvaa tehostamista ja jos kilpailu onnistutaan koventamaan riittävän rajuksi, kuvitellaan, että kaikki lopulta voittavat. Kilpailun talouden kannattajien omaksuman ajattelutavan mukaan olympiakisojen 100 metrin juoksun finaalissa kaikki voittavat, jos vain juoksevat riittävän lujaa.⁴

Suomalaisen työn yhteiskunnan ongelmana on siis keskittyminen sellaisten ongelmien ratkaisemiseen, jotka olivat relevantteja vielä 100 vuotta sitten, mutta jotka on ratkaistu jo viimeistään miespolvi sitten. Nykyiset ongelmat ovat entiseen verrattuna luonteeltaan hyvin erilaisia. Niistä keskustellaan kuitenkin täysin vanhentuneiden

⁴Tähän voidaan päästä ainoastaan sitten, kun kaikkien juoksu-aika on pystytty pudottamaan tasan nolnaan sekuntiin.

käsitteiden ja metaforien avulla. Käytettyjen käsitteiden ja käsillä olevien ongelmien yhteensovittamisen mahdollisuus johtaa siihen, että toteutetut ratkaisut eivät millään tavalla edistä itse ongelmien ratkaisemista. Toteutetut ratkaisut saattavat pikemminkin pahentaa ongelmia. Väärin perustein muodostetut ratkaisut tekevät vähimmilläänkin ongelmien käsittämisen entistä vaikeammaksi.

Elämisen välttämättömyyksien turvaaminen tietoyhteiskunnassa edellyttää ruoan, vaatetuksen ja asumisen määrittelemistä ihmisten perusoikeudeksi, niiden turvaamisen perustason määrittelemistä ja turvaamisen järjestämistä käytännössä niin, että tarvittavien hyödykkeiden, palvelujen ja kiinteiden ratkaisujen tuottaminen irrotetaan tarvittavilta osin markkinamekanismista. Markkinat hoitavat tehokkaasti osan kulutustarvikkeiden ja kestokulutushyödykkeiden jakelusta. On kuitenkin monia alueita, joilla markkinat ovat huono tai täysin kelvoton tuotannon ja jakelun mekanismi.

Markkinamekanismin vakavimmat puutteet ovat nähtävissä erityisesti asumisen ja rakentamisen ongelmissa. Suomessa rakennetaan ilmastollisista syistä erittäin raskaasti ja kalliisti. Rakennusten pitäisi periaatteessa kestää ainakin vuosikymmeniä (Keski-Euroopassa on pystytty rakentamaan taloja, jotka ovat kestäneet vuosisatoja). Asuntojen kalleuden takia ihmiset joutuvat sitomaan kaikki käytettävissä olevat rahansa pahimmassa tapauksessa vuosikymmeniksi asunnon maksamiseen.

Rakentamisen muututtua täysin markkinavetoiseksi asuntorakentamista koskeva tieteen, tekniikan, tuotannon, valvonnan ja kaupan järjestelmä on laadullisesti romahtanut. Homeongelmat, rakenteiden fyysinen heikkous, karkeat suunnitteluvirheet ja materiaalien kehnous tekevät rakennuksista lyhytikäisiä. Myös valtion rakennuttamat, erittäin kalliisti ja parhaalla asiantuntemuksella tehdyt virastorakennukset kärsivät homeongelmista. Näitä ongelmia on jopa niiden laitosten rakennuksissa, joissa toimii valtakunnan paras rakentamista koskeva teknillinen ja tieteellinen asiantuntemus.

Elämisen välttämättömyyksien turvaamiseksi on luotava joustava ja moniportainen tuotteiden ja niiden tuottamisen järjestelmä. Elämisen turvaamisessa tarvitaan pitkäikäisiä ja erittäin kalliita komponentteja (asunto), käyttöesineitä (aterimet ja huonekalut), kestäviä kulutushyödykkeitä (vaatteet) sekä täysin kulutettavia hyödykkeitä (ruoka). Kalleimmat komponentit on irrotettava joko kokonaan tai

suurimmalta osin markkinamekanismista. Käyttöesineet muodostavat merkittävän osan ihmisen esineellisestä ympäristöstä. Elämisen välttämättömyyksiin liittyneinä niitä on pidettävä osana perustoi-meentulon turvaamista. Sen vuoksi niitä ei tulisi jakaa yksinomaan markkinoiden kautta. Käyttöesineille pitää kuitenkin olla runsaasti vaihtoehtoja markkinoiden tarjonnassa.

2.2 Käyttöesineiden informatisaatio

Jatkuvaan käyttöön tarkoitettujen käyttöesineiden informatisoi-tuminen (informaatiointensiivisyyden lisääntyminen) voidaan jakaa kah-teen päähaaraan. Ensimmäiseen kuuluvat ne käyttöesineet, joiden primäärinen tehtävä liittyy materian tai energian käsittelyyn mut-ta joiden tehokkuutta, toiminnallisuutta ja tuotantoa voidaan lisätä ja tehostaa ohjelmoinnin avulla. Tällaisia käyttöesineitä ovat esimer-kiksi teollisuusrobotit, kehittyneet kodinkoneet ja matkapuhelimet. Tätä käyttöesineiden ryhmää tarkoitin kirjoittaessani kohdassa 1.2. ohjelmiston vaihtamismahdollisuuden vaikutuksesta kyseisten laittei-den käyttöikään.

Informaation aikakauden omaleimaisin käyttöesineiden informa-tisoinnin muoto koostuu toisesta haarasta, johon kuuluvat varsi-naiset informaatiohyödykkeet (käyttöesineistä puhuminen ei näiden osalta tunnu luontevalta). Niiden primäärinen tehtävä liittyy niihin tallennetun informaation välittämiseen hyödykkeen käyttäjälle tai niissä olevan informaation toiminnallisten piirteiden hyödyntämiseen. Ensiksi mainittuja voidaan kutsua viihdykkeiksi, jälkimmäisiä hyö-dykkeiksi.

2.2.1 Viihdykkeet

Viihdykkeillä tarkoitan tässä sellaisia informaatiohyödykkeitä, joilla ei esineinä ole mitään suoranaista käyttöä tai arvoa. Niitä ovat esi-merkiksi videot, äänitteet ja mitkä tahansa tietoverkon välittämät informaatiotuotteet, jotka on tarkoitettu viihtymiseen. Viihdekirjal-lisuus kuuluu viihdykkeiden ja hyödykkeiden välimaastoon. Kirja esi-neenä vaatii tuotannollisen ponnistuksen ja kirja kuuluu ihmisen py-syvään esineelliseen ympäristöön. Kirjan hinta on kuitenkin hyvin suhteellinen käsite ja sisällöllisesti vaatimattoman kirjan merkitys

säilytettävänä esineenä on olematon. Menekkiteosten hinnassa maksetaan lähes yksinomaan tuotteen uutuudesta. Monien menestyskirjailijoiden teokset ovat uutuuksina joulumyynnistä ostettuina kohdalaisen kalliita. Samoja teoksia myydään kuitenkin muutaman kuukauden kuluttua valintamyymälöissä ja kirjojen halpahalleissa murto-osalla alkuperäisestä hinnasta eikä kukaan jaksa enää niistä innostua.

Viihdykkeet ovat informaation aikakauden käyttöesineitä, joilla on kuitenkin hyvin erikoislaatuinen tehtävä. Niiden tehtävänä on kuluttaa se aika, joka vapautuu hyötykäyttöön tarkoitettujen käyttöesineiden käytön tuloksena. Varsinaisten käyttöesineiden ja viihdykkeiden välillä on siis eräänlainen ajankäytöllinen *trade-off*. Kun käyttöesineet tekevät elämän helpommaksi ja säästävät aikaa (esim. astianpesukone), tarvitaan viihdykkeitä, jotka kuluttavat kyseisen ajan. Viihdykkeen tärkein funktio on viihdyttää sen kuluttajaa tietyn nimellisajan. Tunnin mittainen sarjafilmi vie katsojan aikaa tunnin. Sarjafilmin katsomisen tehostaminen niin, että katsoo useampaa filmiä samanaikaisesti tai katsoo sarjafilmin vain osittain tai pikakatselulla, on ristiriidassa viihdykkeen oman logiikan ja ajanlaskun kanssa.

Viihdykkeiden luonteen ymmärtämiseksi on tehtävä selvä ero toipumisajan ja vapaa-ajan välillä. Toipumisaika on se välttämätön aika, joka tarvitaan fyysiseen ja henkiseen palautumiseen työajan jälkeen. Toipumisaika on henkisessä ja älyllisessä mielessä passiivista, sinä aikana ei ole mahdollista keskittyä mihinkään vaativaan taiteelliseen tai tieteelliseen informaatioon. Työpäivän jälkeen useimpien ihmisten arkirutiineihin kuuluvat ruokailu ja tiskaaminen. Tiskaamiseen tarvittava aika on tyypillistä toipumisaikaa. Sinä aikana aivot lepäävät, sillä tiskaajan ei tarvitse keskittyä sen enempää itse työsuoritukseen kuin mihinkään älyllisiin ponnisteluihin. Tämä on aikaa, jolloin monet ihmiset saavat hyviä ja jatkokehittelyyn kelpaavia ideoita.

Vapaa-aika on puolestaan aikaa, jolloin ihminen on sekä fyysisesti että henkisesti vireä ja jolloin hän voi keskittyä vaativiin fyysisiin tai henkisiin ponnistuksiin. Vapaa-aikana ihminen voi urheilla tai opiskella kieliä tai filosofiaa. Vapaa-aikanaan ihminen voi kehittää ja toteuttaa taiteellista, kirjallista tai tieteellistä lahjakkuuttaan. Luovuutta edellyttäviin ponnistuksiin käytetty vapaa-aika on samalla kertaa sekä kuluttavaa että palkitsevaa. Luova ihminen ei välttämättä lainkaan väsy luovasti ponnistellessaan. Luovat ponnistelut pikemminkin kehittävät niitä henkisiä voimavaroja, joiden avul-

la ihminen kestää tavallisen arjen tylsistyttävät työtehtävät ja ikävät mutta hyvin tavalliset yhteenotot esimiesten ja työtoverien kanssa.

Tiskaamisen aikana lähetettävä tunnin mittainen sarjafilmi on suunniteltu ja tarkoitettu nimenomaan toipumisajan täytteeksi. Kyseessä oleva aikaväli ei ole vapaa-aikaa eikä sarjafilmi ole siten vaihtokelpoinen minkään vaativaa henkistä ponnistusta edellyttävän taideteoksen kanssa. Kyseisenä aikana ei olisi mahdollista lukea Dos-tojevskia, kirjoittaa tieteellistä esseetä tai keskittyä Bartokin jousikvartettoihin. Kyseisen ajan vai käyttää ainoastaan joko tiskaamiseen tai sellaisen viihdykkeen parissa, joka on tarkoitettu kulutettavaksi tiskaamisesta vapautuneena aikana. Kyseiseen ajanhetkeen tarkoitettut viihdykkeet ovat astianpesukoneen liitännäisiä. Ne kuuluvat markkinointimielessä loogisesti yhteen astianpesuaineen valinnan ja käytön kanssa. Tästä johtuu että kyseisten ohjelmien varsinainen informaatioisisältö keskittyy juuri astianpesuaineiden ominaisuuksiin.

Viihdykkeiden kasvavaa kauppaa varjostaa kiusallinen ajankäytön ekonomia. Ne, joilla olisi riittävästi taloudellisia mahdollisuuksia viihteen kulutuksen lisäämiseen, ovat jo ennestään hyvin kiireisiä. Jos kaikki liikenevä vapaa aika käytetään jo nyt viihtymiseen, lisääntyvä ajankuluhyödykkeiden tuottaminen korkeintaan jakaa markkinoita uudella tavalla. Vastaavasti ne, joilla on eniten aikaa (työttömät ja eläkeläiset), ovat joko varattomia tai vähävaraisia. Viihdykkeet on myytävä hyvin halvalla vähävaraisille kuluttajille, joka luonnollisesti näkyy laatutasossa. Vapaa-ajan (toipumisajan) lisääntyminen on senkin osoittautunut ongelmalliseksi kysymykseksi. Juliet Schor (1992) on havainnut sen ristiriitaisen ilmiön, että Yhdysvalloissa työssäkäyvien ihmisten vapaa-aika vähenee mm. useamman työpaikan pitämisen takia (esimerkkinä pienipalkkaisten toimistotyöläisten iltaisin tekemä siivoustyö).

2.2.2 Hyödykkeet

Informaation aikakauden varsinaiset hyödykkeet koostuvat käyttöesineiksi tarkoitetuista tietokoneohjelmista, erilaisia työn muotoja helpottavista informaatiopalveluista ja kasvavasta joukosta uusia informaatiohyödykkeitä, joissa yhdistellään informaation, ohjelmoinnin ja automaation mahdollisuuksia. Kyseessä on nopeasti laajeneva tietotekniikan ja informaatioteollisuuden alue. Sen markkinat ovat ongelmallisia informaation tavaraluonteen ongelmallisuuden takia. Kaup-

pa ja sitä ohjaava lainsäädäntö noudattavat tavaramarkkinoiden logiikkaa. Informaatiohyödykkeet käyttäytyvät kuitenkin enemmän julkishyödykkeiden tapaan (Tuomala 1997, 58–67).

Tyypillinen esimerkki markkinoiden ja käyttäjän tarpeiden huonosta kohtaamisesta on tekstinkäsittelyohjelma. Kyseinen ohjelma voitaisiin tuottaa hyvin halvalla julkisohjelmalla ja jakaa veloitusetta alkukielisine ohjelmineen Internetin välityksellä kautta maailman. Tällä tavoin esimerkiksi Euroopan maat säästäisivät suunnattoman summan rahaa. Ohjelma olisi lisäksi helppo ylläpitää eräänlaisina talkootöinä vähän samaan tapaan kuin L^AT_EX, jolla tämäkin teksti on ladottu, tai kuten tunnetuin suomalaista alkuperää oleva julkisohjelma Linux. Markkinat ovat kuitenkin käytännössä johtaneet tosiasialliseen monopolitilanteeseen, jossa tarjonta ei lainkaan vastaa käyttäjien todellisia tarpeita.

Informaation aikakausi tulee tuottamaan enenevässä määrin informaatiohyödykkeitä, jotka lyhyen kaupallisen hyödyntämisaajan jälkeen muuttuvat julkishyödykkeiksi. Näistä hyödykkeistä pystyy aikanaan kokoamaan laajoja toiminnallisia kokonaisuuksia moniin erilaisiin käyttötarpeisiin. On mahdollista, että tällaisesta työstä tulee muodostumaan keskeinen osa kolmannen sektorin tuotannollista toimintaa.

2.3 Toiminnan tiedollinen kasautuminen

Syvällisin ja vaikeimmin ymmärrettävä muutos työn luonteen todellisessa muuttumisessa koskee työn tieteellistymistä. Erilaiset tieteelliset ja tekniset keksinnöt luovat uusia materiaaleja, työvälineitä, työmenetelmiä ja työn organisaatioita – muutoksia toisin sanoen tapahtuu kaikissa työhön liittyvissä osatekijöissä. Jotkut näistä muutoksista saattavat olla dramaattisia vähäisen tuntuisista ensivaikutuksistaan huolimatta. Monien teknisten keksintöjen merkitystä ja vaikutuksia arkielämään on aluksi vähätelty.

Hiukan yksinkertaistaen voidaan ajatella, että tiede tuottaa koko ajan yhä voimakkaampia työvälineitä mutta myös työvälineiden rakentamisessa käytettäviä osia. Näistä osista voi puolestaan luovaa ajattelua käyttäen koota entistäkin voimakkaampia työvälineitä. Myönteisimmillään voidaan ajatella niin, että tieteen tulokset käyttäytyvät (kauniisti ja siististi) kuten Lego-palikat, joita voi vapaasti yhdistellä ja rakentaa niistä suurempia kokonaisuuksia.

Mielenkiintoisin puoli näiden uusien työvälineiden tuottamisessa koskee informaatiointensiivisyyden kasvua. Uudet työvälineet ovat entistä enemmän tietokoneiden ohjaamiseen käytettäviä ohjelmia ja niiden tuottamiseksi tarvittava työ liittyy merkkien käsittelyyn, se on käytännössä symbolien käsittelyä. Tietokoneissa tarvitaan tietysti myös elektronisia komponentteja ja muita fyysisiä rakenneosia. Niiden osuus tietokoneen hinnasta kuitenkin koko ajan laskee. Jo nykyisin ohjelmat maksavat enemmän kuin tietokone.

Maailman kaikkia tietokoneohjelmia on mahdollista tarkastella laajana, kaiken kattavana kokonaisuutena – kielenä, joka historiallisista syistä tosin muistuttaa enemmän Babelin tornista ja kielten hajaannuksesta. Saattaa kuitenkin tulla aika, jolloin kielet yhtyvät ja aletaan systemaattisesti tuottaa mielekkäitä kielellisiä ilmaisuja. Niistä voi koota vahvempia ja merkityksellisempiä ilmaisuja, joita yhdistelemällä voi tuottaa vielä ilmaisuvoimaisempia kokonaisuuksia, jne. Jokainen huolella tuotettu ilmaisu tai ilmaisujen kokonaisuus toteuttaa jonkin merkityksellisen tehtävän. Jos todella lahjakkaalla ohjelmoijalla on jonakin päivänä käytössään valtava valmisohjelmien kirjasto, hän voi lyhyessä ajassa toisten tekemää työtä hyödyntämällä tuottaa minkä tahansa uuden työvälineen.

Edellä esitetyn kaltaiset päättelyt ovat kiehtovia ja osittain jopa realistisia. Niiden kehittämissä on kuitenkin jalat pidettävä tiiviisti maassa. Teknologian kehitys ei suinkaan etene kapitalistisen markkinatalouden oloissa edellä kuvattuun suuntaan. Henkisen omaisuuden tiukkeneva suoja estää kertaalleen tehdyn työn laajamittaisen uudelleenhyödyntämisen. Tieteen tulosten kapseloinnissa Lego-palikkoiden kaltaisiksi, aina uudelleen käytettäviksi neutraaleiksi rakenneosiksi on lisäksi lukuisia sudenkuoppia. Teknologian soveltamisella on runsaasti sivuvaikutuksia, joiden luonteesta tai edes olemassaolosta kenenkään ei ole täsmällistä käsitystä.

Kaikista epävarmuustekijöistä huolimatta työn painopiste siirtyy välttämättömyyksistä ja käyttöesineiden tuottamisesta symbolisen työn suuntaan. Vaikka työ sellaisenaan on usein käsittämättömän tuntuista arkista puurtamista, käytössä on kuitenkin koko ajan kasvava joukko automatisoituja, monitoimisia, työn tuottavuutta lisääviä työvälineitä. Niissä olevaan toiminnallisuuteen esineellistyy koko ajan enemmän ihmisen käytännöllistä osaamista ja sen lisäksi sanatonta (*tacit*) ja eksplisiittistä tietoa.

Jos jätetään sivuun työn tieteellistymiseen liittyvät, osittain jopa ylivoimaisen vaikeat ongelmat, voidaan keskittyä informaatioon ja tietoon sinänsä. Tieteen ja taiteen maailma on pelkistetyimmillään informaatiota, jonka erityisluonne kulumattomana, ikuisesti säilyvänä ja aina uudelleen käytettävissä olevana ”hyödykkeenä” on vaikeasti ymmärrettävissä tavaratuotannon ja markkinoiden käsitejärjestelmien pohjalta. Informaation aikakauden käyttöön tulisi luoda kokonaan uusi käsitejärjestelmä, joka ottaa asianmukaisella tavalla informaation erityisluonteen.

Arendtin käyttämien käsitteiden avulla päästään informaation aikakauden käsitteellistämässä vähintäänkin alkuun. Arendtin etuina moniin suosittuihin populaarikirjoittajiin (Masuda, Naisbitt, Toffler) verrattuna on vahva historian taju ja siihen liittyvä sitoutumattomuus vallitsevaan poliittiseen järjestelmään. Esimerkiksi oikeudenmukaisuusteorian nimekkäin tutkija John Rawls tekee pääteoksessaan (1971) hyvin vahvoja hiljaisia oletuksia yhteiskunnallisten voimien jakautumisesta ja toiminnasta ja nämä vahvat oletukset itse asiassa määräävät jo etukäteen hänen päättelynsä lopputulokset. Arendt ei tällaisia taustaoletuksia tee. Arendtin erikoislaatuinen henkilöhistoria varjelee hänet aivan poikkeuksellisen hyvin filosofisesti ja poliittisesti triviaaleilta ratkaisuilta.

Avainkäsite tässä yhteydessä on luonnollisesti *toiminta* (action). Sillä Arendt tarkoittaa sellaista ihmisten välistä toimintaa, johon ei kuulu energiaa, materiaalia tai esineitä. Julkinen esiintyminen puheen ja yhteiskunnallisen (poliittisen) aktiivisuuden muodossa ovat tässä tyyppiesimerkkejä. Uuden informaation tuottamisen kannalta tämä toiminta voidaan jakaa kahteen osaan käyttämällä jakoperusteena käsitteitä raadanta (labour) ja valmistaminen (work). Aktiivisen toiminnan tuloksia (informaatiota) tarkastellaan siten yhtäältä raadannan tulosten tavoin välttämättöminä ja jatkuvasti muuttuvina, ja toisaalta valmistamisen tulosten tavoin pysyvinä ja jatkuvuutta turvaavina.

Käsitteen *raadanta* vastineena informaatiota tuottavan toiminnan puolella on sellainen sosiaalis-tiedollinen toiminta, joka yhteisen todellisuuskäsityksen (Berger & Luckmann 1966) ja keskinäisesti jaettujen tietojen (Lagerspetz 1995) varassa ylläpitää ja kehittää ihmistä osana yhteisöjään ja samalla näitä ihmisenä olemisen kannalta välttämättömiä yhteisöjä. Metaforisesti voidaan ajatella, että nämä yhteisöt ovat tavallaan se monimutkainen ”avaruusalue” (vrt. Star

Ship *Enterprise*), jolla ihminen matkustaa ajan ja paikan läpi, mutta joka ei vielä muodosta itse aikaa tai paikkaa. Toisin sanoen, näiden tietojen varassa ei ole vielä mahdollista asettaa niitä kiinnekohtia, joiden avulla sijainti ajassa tai paikassa olisi mahdollista määrittää.

Käsitteen *valmistaminen* vastineena informaatiota tuottavan toiminnan puolella on sellainen tiedosta ymmärryksen kautta viisautteen nouseva toiminta, joka asettaa ihmiskunnan henkiselle (fylogeneettiselle) kehitykselle virstanpylväät ja auttaa jäsentämään ihmisen henkisen (ontogeneettisen) historian sekä paikallisessa että ajallisessa mielessä. Moderni ihminen on menettänyt eettisten normien muodostamiselta kestäväen (substantiaalisen) perustan (uskonto, teologiset arvot, järkeisusko) mutta ei suinkaan tarvetta kestäville arvoille. Arendtin jälkeen tätä kysymystä ovat vakavasti pohtineet varsinkin Alasdair MacIntyre (1990) ja Charles Taylor (1989).

3 Vita Contemplativa

Arendtin osalta on paikallaan lopettaa tämä esitys Antigoneen viimeisiä rivejä koskevaan pohdiskeluun. Rivit kuuluvat sanatarkkana käännöksenä seuraavasti: (Arendt 1958b, 33)

Suuret sanat, jotka reagoivat
ylimielisten ihmisten kipeisiin iskuihin
[tai: maksavat ne takaisin]
opettavat ymmärrystä vanhalla iällä.

Hölderlinin saksankielinen, Arendtin mukaan ainoa luotettava versio kuuluu seuraavasti: (mt.)

Grosse Blicke aber,
Grosse Streiche der hohen Schultern
Vergeltend,
Sie haben im Alter gelehrt, zu denken.

Arendtin oma, sanatarkka käännös on seuraava: (Arendt 1958a, 25–26)

But great words,
counteracting [or paying back]
the great blows of the overproud,
teach understanding in old age.

Arendtin analyysi näistä riveistä on syvämielinen. Arendtin mukaan Homeroksen Akilleen kaltainen traaginen hahmo on ymmärrettävissä vain suurten tekojen tekijänä ja suurten sanojen puhujana:

Modernista ajattelutavasta poiketen sanoja ei pidetty suurina siksi, että ne ilmaisivat suuria ajatuksia. Päinvastoin, kuten *Antigonen* viimeiset rivit paljastavat, mahdollisesti juuri kyy ”suuriin sanoihin” (*megaloi logoi*), joilla vastataan kipeisiin iskuihin, viimein opettaa ajattelua vanhalla iällä. (Arendt 1958b, 33).

Tämä kysymys askarrutti Arendtia kuolemaan asti. Juuri tästä hän halusi kirjoittaa viimeisen teoksensa. Saatuaan valmiiksi viimeiseksi jääneen teoksensa *Willing* joulukuussa 1975, hän asetti kirjoituskoneeseen tyhjän paperin, kirjoitti siihen uuden teoksensa nimilehden, jolla on kirjan nimen *Judging* lisäksi vain kaksi sitaattia. Muutaman päivän kuluttua Arendt kuoli sydänkohtaukseen kahden häntä tapaamaan tulleen tutkijakollegan vierailun aikana. Arendt ehti kuitenkin pitää kirjoittamatta jääneen teoksensa aihepiiristä useampaan otteeseen luentoja, jotka ovat kirjallisina käytettävissä. Ronald Beiner on koonnut luennoista yhtenäisen edition ja kirjoittanut siihen laajan tulkitsevan esseen (Arendt 1989). Arendtin ajatukset tulevat mitä luultavimmin autenttisella tavalla esille kyseisestä teoksesta.

Beinerin tulkinnan mukaan Arendtin suhtautumistapa toiminnan ja harkinnan väliseen painotukseen muuttuu vuosien myötä. Tunnetuimman teoksensa (*Vita Activa*) kirjoittamisen aikoihin Arendt elää keskellä kiihkeintä luomiskauttaan ja ottaa osaa kiivaitakin sävyjä saaneeseen julkiseen väittelyyn. Julkinen toiminta huipentuu jossakin mielessä Eichmann-oikeudenkäynnin seuraamiseen vuonna 1961 ja sen raportointiin ensin *The New Yorker*issa vuonna 1963 ja laajemmassa muodossa kirjana vielä samana vuonna (Arendt 1963). Näihin

vuosiin osuu se ajatuksellinen taite, jolloin aktiivinen toiminta itseilmaisun ja klassisen agonistiikan muotona alkaa hiljalleen väistyä ja tilalle tulee jalkikäteisen, seestyneen harkinnan näkökulma.

Arendt, enemmän kuin kukaan tämän vuosisadan filosofeista, tunsi itsessään, syvällä sisimmässään, Antigoneen loppurivien haasteen ja tuskan. Käsittämättömien elämänvaiheiden koettelemana ja viisas-tuttama Arendtille kehittyi lopulta poikkeuksellinen kyvykkyys suuriin sanoihin, ehkäpä suurempiin kuin mitä me jälkeen jääneet uskaltaisimme lukea. Hänen elinaikansa ei kuitenkaan riittänyt niiden julkituomiseen, mutta oliko se edes oleellista. Oliko niin tarkoituskaan tapahtua?

Ehkä Arendtin elämänkaari on lohdullinen juuri siksi, että se todistaa seestymisen mahdollisuudesta ennen loppua. Kokemukset tiivistyvät vanhuuden hiljaiseksi viisaudeksi, joka pystyy asettamaan elämän kovat kolhut – *striking blows* – oikeisiin mittasuhteisiinsa. Ehkä meidän kiireisten ihmisten ongelma ei olekaan siinä, että Arendt ja hänen kaltaisensa eivät koskaan ehdi kirjoittaa viimeistä teostaan – kohtalo ei sitä salli. Ongelmamme on siinä, että emme ymmärrä rauhoittua kysymään ja hiljentyä kuuntelemaan suuria sanoja niiltä vanhuksilta, joita kullakin aikakaudella on keskuudessaan.

Lähdeluettelo

Arendt, Hannah (1978). *The Life of the Mind*. One-volume Edition. New York: Harcourt Brace & Company.

Arendt, Hannah (1989). *Lectures on Kant's Political Philosophy*. Edited and with an Interpretative Essay by Ronald Beiner. Chicago: The University of Chicago Press.

Arendt, Hannah (1989 [1958]a). *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.

Arendt, Hannah (2002 [1958]b). *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Suomentanut työryhmä Riitta Oittisen johdolla. Jyväskylä: Vastapaino.

Arendt, Hannah (2016 [1963]). *Eichmann Jerusalemissa. Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä*. Suomentaneet Antero Holmila ja Jouni Tilli. Esipuhe Tuija Parvikko. Painettu EU:ssa: Docendo.

- Benhabib, Seyla (1996). *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1994 [1966]). *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suomentanut ja toimittanut Vesa Raiskila. Jälkisanat Tapio Aittola ja Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.
- d'Entrèves, Maurizio Passerin (1994). *The Political Philosophy of Hannah Arendt*. London: Routledge.
- Held, David (1987). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Lagerspetz, Eerik (1995). *The Opposite Mirrors. An Essay on the Conventionalist Theory of Institutions*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- MacIntyre, Alasdair (1990). *Three Rival Versions of Moral Enquiry. Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition*. London: Duckworth.
- Pitkin, Hanna Fenichel (1995). Conformism, housekeeping, and the attack of the blob: The origins of hannah arendt's concept of social. In Honig, Bonnie, editor, *Feminist Interpretations of Hannah Arendt*, pages 51–81. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Rawls, John (1988 [1971]). *Oikeudenmukaisuusteoria*. Suomentanut Terho Pursiainen. Porvoo: WSOY.
- Rifkin, Jeremy (1995). *The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: A. Jeremy P. Tarcher/Putnam Book.
- Schor, Juliet B. (1992). *The Overworked American. The Unexpected Decline of Leisure*. New York: Basic Books.
- Taylor, Charles (1989). *The Sources of the Self. The Making of Modern Identity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tuomala, Matti (1997). *Julkistalous*. Helsinki: Gaudeamus.